

»Mladi za napredek Maribora 2015«

32. srečanje

Dediščina in nemirni čas 20. stoletja

Zgodovina

Raziskovalna naloga

Avtor: NEJC NOVAK

Mentor: EDITA HUSEIN

Šola: SREDNJA GRADBENA ŠOLA IN GIMNAZIJA MARIBOR

Maribor, februar 2015

»Mladi za napredek Maribora 2015«

32. srečanje

Dediščina in nemirni čas 20. stoletja

Zgodovina

Raziskovalna naloga

Maribor, februar 2015

Kazalo vsebine

ZAHVALA.....	6
POVZETEK	6
1. Uvod	7
1.1. Opredelitev problema	7
1.2. Cilji raziskovalnega dela.....	7
1.3. Hipoteze	7
1.4. Metodologija dela	8
2. Ekskurzija v Sarajevo	9
2.1. Poročilo o ekskurziji.....	9
3. Ekskurzija na področje soške fronte.....	14
4. Kaj smo se na ekskurzijah naučili	16
4.1. Dejstva za prvo svetovno vojno in soško fronto	16
4.2. Dejstva o kulturni dediščini	17
5. Dejavnosti na šoli ob Dnevih evropske kulturne dediščine.....	18
5.1. Predstavitve projektne dela in odprtje razstave Dediščina in nemirni časi 20. stoletja....	18
5.1.1. Udeležba gledalcev.....	19
5.2. Pogovor z Mitjo Močnikom	19
5.2.1. Poročilo s predavanja	20
6. Razgovor na Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije.....	21
7. Ogled razstav in pogovor v Pokrajinskem arhivu Maribor (PAM)	21
8. Spominska obeležja, povezana s prvo svetovno vojno	23
8.1. Terenski ogled obeležij prve svetovne vojne	23
8.1.1. Zgornja Polskava.....	23
8.1.2. Orehova vas.....	24
8.1.3. Slivnica	25
8.1.4. Pobreško pokopališče v Mariboru	25
8.1.4.1. Grob generala Rudolfa Maistra, osvoboditelja Maribora in slovenske severne meje ..	25
8.1.4.1.1. Boj za severno mejo	26
8.1.4.2. Grobnica	26
8.1.5. Starše	27
8.1.6. Lovrenc na Dravskem polju	27
8.1.7. Njiverce.....	28

8.1.8.	Zgornja Hajdina	29
8.1.9.	Staro mestno pokopališče Ptuj.....	30
8.1.10.	Dornava	30
8.1.11.	Gorišnica.....	31
8.1.12.	Podgorci.....	31
8.1.13.	Ormož	32
8.1.14.	Grabe	32
9.	Razprava, interpretacija rezultatov dokumentiranja obeležij na terenu	33
9.1.	Rezultati.....	33
9.1.1.	Problematika obeležij prve svetovne vojne	33
9.1.1.1.	Problematika iskanja lokacije spomenikov.....	33
9.1.1.2.	Problematika določanja avtorstva spomenikov prve svetovne vojne	34
9.2.	Hipoteze	34
1.	Hipoteza.....	34
2.	Hipoteza.....	35
3.	Hipoteza.....	35
4.	Hipoteza.....	36
10.	Sklep	36
11.	Družbena odgovornost.....	37
12.	Zaključek.....	38
13.	Priloge.....	39
13.1.	Fotografije spomenika v Grabah	39
13.2.	Zemljevid poti.....	39
13.3.	Tabela obiskanih obeležij z ešd številkami iz registra kulturne dediščineza vpogled na http://rkd.situla.org/ ter točkami obiska na zemljevidu.....	42
14.	Seznam virov in literature	43
14.1.	Viri besedila	43
14.1.1.	Pisni viri	43
14.1.2.	Spletni viri.....	43
14.1.3.	Ustni viri.....	43
14.2.	Viri fotografij.....	43

Kazalo slik

Slika 1: Razgled iz hostela.....	10
Slika 2: Obnovljena notranjost mestne hiše.....	10
Slika 3: Goreča mestna hiša v Sarajevu	11
Slika 4: Latinska čuprija	11
Slika 5: Tunel »spasa«.....	12
Slika 6: Bob steza danes	12
Slika 7: Svrzina kuča.....	13
Slika 8: Udeleženci ekskurzije ob izviru reke Bosne	13
Slika 9: Vojašnica Vipava	14
Slika 10: Kobariški muzej	14
Slika 11: Italijanska kostnica v Kobaridu in del udeležencev ekskurzije.....	15
Slika 12: »Krasna si, bistra hči planin ... «.....	15
Slika 13: Ruska kapelica pod Vršičem.....	16
Slika 14: Kaverne prve svetovne vojne.....	17
Slika 15: Predstavitev projektne dela	18
Slika 16: Razstavljeni predmeti Dragana Kokota	18
Slika 17: Predavanje g. Močnika v avli šole	19
Slika 18: Plakati s fotografijami g. Močnika v avli šole	20
Slika 19: Zemljevida Evrope po željah antantnih in centralnih sil	22
Slika 20: Pano z razstavnim gradivom	22
Slika 21: Spomenik pred obnovo.....	23
Slika 22: Spominske plošče na pokopališkem obzidju na Zgornji Polskavi.....	24
Slika 23: Spomenik v Orehovi vasi	24
Slika 24: Spomenik v Slivnici	25
Slika 25: Grob generala Rudolfa Maistra (1874-1934)	25
Slika 26: Grobnica na Pobreškem pokopališču.....	26
Slika 27: Spomenik v Staršah	27
Slika 28: Lovrenc na Dravskem polju.....	27
Slika 29: Ohranjeni grobovi v Njivercah, napis na spomenikih označuje čas 2. svetovne vojne.....	28
Slika 30: Kapelica v Njivercah	28
Slika 31: Spomenik na pokopališču v Zgornji Hajdini	29
Slika 32: Spomenik na starem pokopališču Ptuj.....	30
Slika 33: Spomenik v spominskem parku Dornava.....	30
Slika 34: Spominski plošči na cerkvi sv. Marjete v Gorišnici.....	31
Slika 35: Spominski plošči ob vhodu cerkve sv. Lenarta v Podgorcih.....	31
Slika 36: Spomenik v središču Ormoža	32
Slika 37: Spomenik v Grabah	32
Slika 38: Obnovljena portal in ograja na pokopališču v Njivercah	34
Slika 39: Ali dovolj cenimo mir?	37

ZAHVALA

Zahvaljujem se vsem, ki so pomagali pri nastanku raziskovalne naloge.

Posebej bi se zahvalil zaposlenim na Zavodu za varstvo kulturne dediščine Maribor, ki so s koristnimi podatki pomagali usmerjati potek raziskovalnega dela in zaposlenim v Pokrajinskem arhivu Maribor, ki so omogočili vpogled v shranjevanje pisnih dokumentov in fotografskih ostalin prve svetovne vojne.

Zahvala gre tudi mentorici in sokoordinatorici raziskovalne dejavnosti na šoli, ki sta mi pomagali in me spodbujali pri delu.

Nenazadnje se je še potrebno zahvaliti vsem tistim, ki so prispevali slikovno gradivo za dopolnitev raziskovalne naloge s fotografijami.

Iskrena hvala vsem!

POVZETEK

Vojne uničujejo življenja, domove, vasi in mesta ter puščajo sledi... Predstavili bomo nemirni čas 1. svetovne vojne, dotaknili se bomo tudi zadnje balkanske morije. Opisali bomo projektno delo dijakov z razstavo o nemirnih časih 20. stoletja ter pogovor s poznavalcem soške fronte. Raziskovali bomo tudi obeležja padlim v veliki vojni na področju Maribora z okolico.

Vojni časi ne prizanesejo niti kulturni dediščini. Zavedamo se pomena poznavanja in ohranjanja le-te. V nalogi bomo spoznali objekte, ki so bili v nemirnih časih poškodovani ali uničeni. Seznanili se bomo z objekti, ki nastanejo kot posledice vojn in jih v mirnih časih prepoznamo kot kulturno dediščino in jih ohranimo.

Spoznali bomo tudi dogajanje za frontnimi črtami v kraškem zaledju, kjer so se vasi spreminjale v ruševine in velika pokopališča predstavnikov različnih narodov.

Ohraniti želimo spomin na te vojne vihre v opomin in z željo, naj se nikoli več ne ponovijo.

1. Uvod

V preteklem šolskem letu smo dijaki in dijakinje 2.a razreda v okviru obveznih izbirnih vsebin izvedli dve ekskurziji– marca v Sarajevo in junija na področje soške fronte. Ti dve ekskurziji smo nato vključili v projekt, ki smo ga kot tretješolci zaključili konec septembra 2014 ob Dnevih evropske kulturne dediščine.

V raziskovalni nalogi bom na kratko predstavil projektno delo sodelujočih dijakov in dijakinj skupaj z zgodovinsko učno uro poznavalca soške fronte, gospoda Mitje Močnika. Dvajseto stoletje so zaznamovale številne vojne na ozemlju sedanje države Slovenije in v bivših skupnih državah, kamor je bilo slovensko ozemlje vključeno. Pri raziskovanju 1. svetovne vojne se bomo posvetili določenim dogodkom in tudi obeležjim, ki so povezani z njo, saj slednja pripovedujejo zgodovino v svojevrstni luči.

1.1. Opredelitev problema

Vojni časi ne prizanesejo niti naravni niti kulturni dediščini. Zavedamo se pomena poznavanja in ohranjanja le-te, še zlasti s problematiko njenega ohranjanja v najbolj temnih obdobjih zgodovine.

V nalogi bomo spoznali objekte, ki so bili v nemirnih časih poškodovani ali uničeni. Seznanili se bomo z objekti, ki nastanejo kot posledice vojn in jih v mirnih časih prepoznamo kot kulturno dediščino in jih ohranimo.

Vsaka vojna pušča sledi. S postavitvijo spominskih obeležij padlim želimo očuvati spomin na krvave dogodke in se zahvaliti tistim, ki so žrtvovali svoja življenja.

1.2. Cilji raziskovalnega dela

V nalogi bom predstavil nemirni čas 1. svetovne vojne, soško fronto in se dotaknil tudi zadnje balkanske vojne. Spoznal bom tudi dogajanje za frontnimi črtami v kraškem zaledju, kjer so se vasi spreminjale v ruševine in velika pokopališča predstavnikov različnih narodov. Obiskal bom nekatere kraje s spominskimi obeležji padlim v času 1. svetovne vojne in le-te dokumentiral.

1.3. Hipoteze

- 1) Menim, da je za vsa obeležja padlim v 1. svetovni vojni ustrezno poskrbljeno in so dosledno vzdrževana.
- 2) Predpostavljam, da se na lokalnem nivoju v kulturnih programih (komemoracijah) redno ohranja spomin na prvo svetovno vojno.

- 3) Predvidevam, da je v javnosti veliko zanimanja za ogled artefaktov ter razstav na temo prve svetovne vojne.
- 4) Mislim, da bom pri iskanju spomenikov ter obeležij prve svetovne vojne naletel na več spomenikov iz druge kakor iz prve svetovne vojne.

1.4. Metodologija dela

Projektno delo je obsegalo dve strokovni ekskurziji, pripravo seminarских nalog na teme, ki so vezane na obiskane kraje, kamor spada seveda tudi študij virov.

Zatem je bilo potrebno napraviti predstavitev projektne dela ter pripraviti razstavo, s katero smo predstavili ljudem raziskano problematiko vojn in dediščine. Sledil je pogovor s poznavalcem bojišč soške fronte in zaledij, višjim štabnim vodnikom Mitjo Močnikom.

Zadnja faza raziskovalnega dela je obsegala pogovor s strokovnjaki na Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije, ogled razstav s tematiko prve svetovne vojne ter pridobivanje podatkov v Muzeju narodne osvoboditve in Pokrajinskem arhivu v Mariboru. Terensko delo je zajemalo dokumentiranje izbranih obeležij padlim v 1. svetovni vojni.

2. Ekскурzija v Sarajevo

Zakaj smo se odločili za strokovno ekskurzijo v Sarajevo?

Glavno mesto Bosne in Hercegovine ima čudovito lego, poleg tega pa še zgodovinsko dediščino, kjer se prepletajo vplivi iz vzhoda in zahoda. Mnogo stoletij so mestu dajali pečat Turki, o čemer pričajo mošeje in bazarji v ozkih ulicah, a pomembne stavbe so se ohranile tudi iz časa avstro-ogrske monarhije ... Staro mesto je povezano z modernejšim Sarajevom.

Sarajevo je mesto, ki je neposredno povezano s 1. svetovno vojno in v letu 2014 beležimo 100 let od njenega začetka ..., je mesto, ki je tudi v bližnji preteklosti krvavelo.

To je mesto, ki je pred 30 leti gostilo 14. zimske olimpijske igre in s tem pridobilo številne nove zgradbe.

Dijaki zdajšnjega 3.a so ljubitelji športa, saj se večina tudi ukvarja z različnimi športnimi dejavnostmi. V februarju 2014 odvijale 22. zimske olimpijske igre v Sočiju.

Odločili smo se, da bomo mesto in državo поблиžje spoznali. Pred strokovno ekskurzijo smo pripravili seminarske naloge, s katerimi smo si približali Bosno in Hercegovino, njeno zgodovino, značilnosti, znamenitosti... Izbrali smo si zanimive teme in jih »povezali« v e-publikacijo.

2.1. Poročilo o ekskurziji

Ekскурzijo v Sarajevo smo začeli zgodaj zjutraj v ponedeljek, 24.3.2014. 545 km dolga pot nas je vodila mimo Zagreba, Karlovca in Slunja, kjer sta nam pogled jemali reki Korana in Sljunčica.

Nato smo se med Rakovico in Plitvičnimi jezeri odcepili na cesto ob reki Uni proti Bihaću. Cesta se je vila mimo Ključa, ki se slikovito dviga nad cesto. Prvič je mesto omenjeno leta 1322 in velja kot zadnja trdnjava bosanske kraljevine, ki je kljubovala turškim osvajanjem vse do 1463. leta.

Pot se je nadaljevala ob rečici Ižnici in reki Sani do Jajca, srednjeveškega mesta na sotočju Plive in Vrbasa. Slapovi Plive so njegova največja znamenitost. Mesto je bilo ustanovljeno konec 14. stoletja v okviru Kraljevine Bosne. Doletela ga je ista usoda kot Ključ, leta 1463 ga osvojijo Turki in postane del Osmanskega cesarstva, posebno vlogo pa dobi po drugi svetovni vojni, saj je leta 1943 v mestecu potekalo zasedanje *Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije* (AVNOJ). To zasedanje velja za temelj nastanka nove Jugoslavije, kjer je imelo Jajce vlogo spominskega mesta.

Pot nas je vodila mimo Travnika, rojstnega kraja Iva Andrića (1892-1975). Andrić je leta 1961 prejel Nobelovo nagrado za književnost za celotno življenjsko delo ter roman *Most na Drini*.

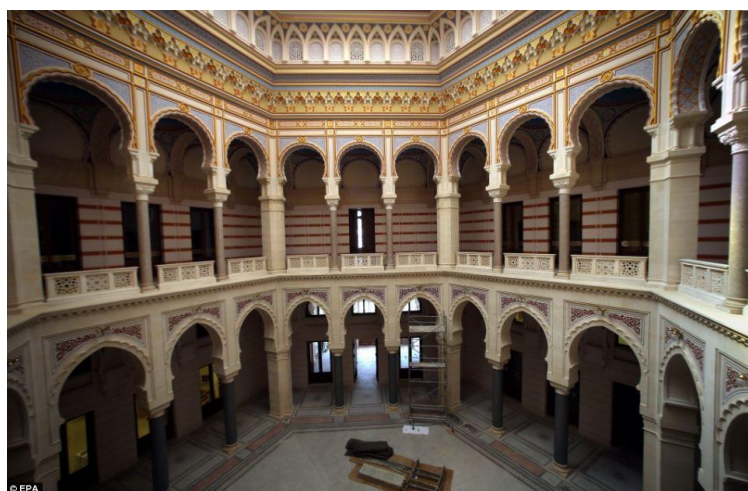

Slika 1: Razgled iz hostela

Vir: Tamara Kotnik

Z avtobusom smo še nekaj časa vijugali ob reki Lašvi in po enajstih urah vožnje končno prispeli v Sarajevo. Iz avtobusne postaje smo se napatili proti hostlu Ljubićica, kjer smo najprej odložili prtljago in se nato odpravili na večerni ogled Baščaršije.

Iz hostla smo imeli čudoviti razgled na Miljacko in staro mestno hišo Viječnico, ki je največja in najmogočnejša sarajevska stavba iz avstro-ogrskih časov (1878 – 1918). V njej je danes Narodna knjižnica,

Slika 2: Obnovljena notranjost mestne hiše

Vir: <http://goo.gl/k47XNs>

stavba pa je obenem tudi zaščitni znak mesta. Zasnoval jo je arhitekt Alexander Wittek, ki je po naročilu z Dunaja pogosto delal na Balkanu in je zaradi študijskega bivanja v Kairu veljal

za specialista za orientalsko arhitekturo. Sarajevska mestna hiša je bila zgrajena v devetdesetih letih 19. stoletja, je arhitektovo najpomembnejše in zadnje delo. Še danes pripovedujejo, da je zaradi tega velikanskega izziva znorel. V resnici je Wittek še med gradnjo storil samomor.

Notranjost stavbe doseže vrhunec v šesterokotni dvorani, ki jo krona steklena kupola. V pretekli bosanski vojni je bilo to sijajno poslopje hudo poškodovano. Poleg uničenega zidovja, ki se ga da nadomestiti in je bilo odlično rekonstruirano, je požar uničil okoli 80 odstotkov neprecenljive kulturne dediščine – to so knjige in dokumenti, ki so pričali o zgodovini Bosne in Hercegovine.

Slika 3: Goreča mestna hiša v Sarajevu
Vir: <http://goo.gl/A0qQX2>

Zatem, ko smo uživali v sarajevskih specialitetah, smo se vrnili v prenočišče na prepotrebni počitek.

Naslednji dan je bil namenjen ogledu mesta. K mestni podobi Sarajeva spadajo tudi številni mostovi čez Miljacko. Eden od njih, zgrajen leta 1798, ki mu domačini pravijo Latinska ćuprija, si je pridobil žalosten sloves: tu je srbski nacionalist Gavrilo Princip z

Slika 4: Latinska ćuprija
Vir: osebni arhiv avtorja

atentatom 28. junija 1914 povzročil usodni niz dogodkov, ki so na koncu privedli do prve svetovne vojne.

Z avtobusom smo odpotovali v bližino letališča, kjer lahko najdemo ostanke tunela »spasa«, ki je bil zgrajen med obleganjem Sarajeva leta 1993 izpod letališke steze pod nogami vojakov Združenih

narodov, le 50 m vstran od položajev vojske Republike Srbske ter je povezoval dva položaja bosanske vojske. Predor je bil dolg okoli 720 m in visok okoli 1,50 m, na nekaterih delih pa celo do 1,80 m. Celotni izkop je bil v šestih mesecih opravljen ročno, s krampom in lopato, material pa so odvažali na samokolnicah. Predstavljal je edino vez mesta z zunanjim prostorom za oskrbo prebivalcev in vojske, saj je bilo Sarajevo v času bosanske vojne med letoma 1992 in 1996 namreč 43 mesecev obkoljeno s srbskimi enotami, ki so ga tudi obstreljevale. Takrat je v njem umrlo 10.000 ljudi, 50.000 pa je bilo ranjenih.

Danes je ohranjenih samo okoli 20 m predora, preostali del se je porušil. Tunel je danes del kulturne dediščine, obenem predstavlja Sarajevčanom simbol poguma in preživetja, zato je bil eden od obveznih postankov na našem popotovanju.

Tega dne smo si hoteli ogledati olimpijski muzej Zetra. 14. zimske olimpijske igre (OI), ki so potekale v Sarajevu v februarju leta 1984, so mestu in okolici pustile pečat – a ogled ni bil mogoč zaradi zasedenosti konferenčne dvorane.

Slika 5: Tunel »spasa«
Vir: Tamara Kotnik

Slika 6: Bob steza danes
Vir: <http://goo.gl/awKptw>

dvorana Zetra, prizorišče smučarskih skokov na planini Igman, bob steza in sankališče; obnovili pa so stadion Koševo in dvorano Skenderia.

OI so potekale na domačem terenu in smučar Jure Franko je postal zvezda Sarajeva z osvojenim srebrnim kolajno v veleslalomu! Rek »Volimo Jureka više od bureka« ter maketa Vučko so ostali v spominu vsem Jugoslovanom v takratni SFRJ. V ta namen zgrajeni športni objekti so bili:

Nekateri športni objekti so bili v bosanski vojni poškodovani: bob steza, sankališče, dvorani Zetra in Skenderia ter stadion Koševo. Stadion Koševo in dvorani Zetra in Skenderia so bili obnovljeni, a Skenderia kljub obnovitvi ostaja neuporabna zaradi podrte strehe, ki je posledica snega. Skakalnica na Igmanu in bob steza pa ostajajo zapuščene z vojnimi ranami.

Povzpeli smo se na bližnji hrib, kjer smo crkljali potepuške pse ter imeli skoraj panoramski razgled na Sarajevo in njegovo množico vojnih pokopališč.

Bližal se je čas kosila, zato smo se razkropili po mestu in odšli v restavracije, kjer smo uživali v kulinarčnih doživetjih Bosne in Hercegovine. Zatem smo napotili do Svrzine kuče, ki je bila zgrajena v tradicionalnem bosanskem stilu in danes služi kot muzej tipične bosanske arhitekture. Ogledali smo si vse njene prostore ter opremo, ki je nekoč služila njenim premožnim stanovalcem.

Dan se je bližal proti koncu, zato smo odšli proti hostlu in uživali v preostanku dneva.

Slika 8: Udeleženci ekskurzije ob izviru reke Bosne
Vir: Tamara Kotnik

Slika 7: Svrzina kuča
Vir: Tamara Kotnik

Tako je napočil zadnji dan ekskurzije. Ogledali smo si še izvir reke Bosne in njeno idilično okolico izvira.

Ko smo končali z ogledom, smo se odpravili na dolgo pot domov, kamor smo prispeli v poznih večernih urah.

Slika 9: Vojašnica Vipava

Vir: osebni arhiv avtorja

so uredili domačini in leta 1993 dobili nagrado Sveta Evrope za prispevek k evropski kulturni dediščini. Muzej prikazuje dogajanje med 1. svetovno vojno na soški fronti, še posebej 12. soško bitko, ki je znana kot »bitka pri Kobaridu« in je eden največjih spopadov v goratem svetu v zgodovini človeštva.

Nato smo si ogledali Italijansko kostnico v Kobaridu. Gre za monumentalni spomenik, ki ga je postavil Benito Mussolini v spomin sedem tisočim italijanskim vojakom, ki so padli na soški fronti ter so tu pokopani.

3. Ekskurzija na področje soške fronte

V vojašnici Vipava nas je 18. junija 2014 sprejel raziskovalec soške fronte, gospod Mitja Močnik, in nas popeljal po svoji bogati zbirki predmetov in orožja iz 1. svetovne vojne.

Kobariški muzej ponuja obsežno pripoved o gorskem bojevanju v Julijskih Alpah. Zbirko

Slika 10: Kobariški muzej

Vir: <http://goo.gl/EPYoSG>

Slika 11: Italijanska kostnica v Kobaridu in del udeležencev ekskurzije
Vir: Ciril Ambrož

Ko smo nadaljevali pot preko Vršiča ob soteski Soče, smo opazili tudi naravne lepote tega koščka naše domovine, ki jih je opeval tudi slovenski pesnik Simon Gregorčič (1844-1906) v svoji pesmi *Soči*.

Slika 12: »Krasna si, bistra hči planin ... «
Vir: osebni arhiv avtorja

Pri spustu z Vršiča smo naleteli na še en opomnik te vojne – na Rusko kapelico, postavljeno v spomin ruskim vojakom, ujetnikom, ki jih je zasul snežni plaz med gradnjo ceste čez gorski prelaz. Kapelico so zgradili leta 1916.

Tako smo sklenili našo vsebinsko bogato enodnevno ekskurzijo.

4. Kaj smo se na ekskurzijah naučili

4.1. Dejstva za prvo svetovno vojno in soško fronto

Pred sto leti so sredi večno nemirnega Balkana, v Sarajevu, streljati atentatorja pokosili avstro-ogrsko prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegovo ženo Sofijo, kar je bil uvod v veliko vojno, kakor so rekli prvi svetovni vojni, ko se še ni vedelo, da ji bo kmalu sledila druga.

V prvo svetovno vojno so bili vpleteni vsi večji imperiji tistega časa ter njihovi zavezniki, zaradi česar je sprva majhen evropski konflikt na Balkanu prerasel v vojno svetovnih razsežnosti. Vojna je za seboj pustila uničenje, nekaj več kot deset milijonov mrtvih, ranjenih in pogrešanih, ogromno gospodarsko škodo, odnesla je štiri velika cesarstva (Avstro-Ogrsko, Rusko, Nemško in Osmansko) ter za vedno spremenila obliko Evrope.

Sveta, kakršnega je poznalo 19. stoletje, s prvo svetovno vojno ni bilo več, spomin na meščansko življenje z vsemi oblikami *belle époque* so pregnale podobe strelskih jarkov in mrtvecev, ki so prvič v zgodovini vdihavali bojne pline.

Slika 13: Ruska kapelica pod Vrščem

Vir: <http://goo.gl/Yi3yOf>

Med njimi so bili tudi Slovenci, živeči pod avstro-ogrsko streho. Na tisoče slovenskih fantov se je avgusta 1914, ko je bila vpeljana vsesplošna mobilizacija, na železniških postajah poslavljaljo od svojih domačih v prepričanju, da se vrnejo že do božiča.

Vlak jih je odpeljal tudi v Galicijo, tam pa so jih pričakali ruski topovi, vsesplošna zmeda, smrti, dezertiranje in mučno vračanje preživelih čez Karpate na soško bojišče, tja, kjer je bil »Doberdob – slovenskih fantov grob«.

Maja 1915 se je z italijanskim napadom na Avstro-Ogrsko velika vojna začela tudi na zahodnem robu slovenskega ozemlja. Nastala je nova, 600 km dolga, bojna JZ linija. Ob reki Soči je na t.i. soški fronti potekalo enajst italijanskih in ena skupna avstro-ogrsko-nemška ofenziva, ki je pri Kobaridu uspešno prebila fronto.

Soška fronta je trajala 888 dni, od 24. maja 1915 do 12. ofenzive, ki se je začela 24. oktobra 1917 in je znana kot čudež pri Kobaridu, saj so okrepljene sile avstro-ogrske vojske v dveh dneh in pol pregnale italijanske vojake s področja soške fronte ter jih v nekaj dneh pregnale 170 km v notranjost Italije na področje reke Piave.

Teren, na katerem so se bojevali, je bil raznolik; od Jadranskega morja preko Krasa in do gora, visokih preko 2000 m.

Ta vojna je za vedno spremenila tudi življenja ogromne množice posameznikov. Prežihov Voranc (1893 – 1950), ki je to vojno preizkušnjo preživel tudi sam, je spomine na grozljivo vojno viхро in trpljenje malih ljudi, navadnih rojakov, prelil v roman Doberdob.

Vojna, v kateri so na Soški fronti, Galiciji in na Balkanu umirali tudi naši rojaki, pa je vendarle prinesla državo južnih Slovanov.

4.2. Dejstva o kulturni dediščini

Nekateri objekti predstavljajo arhitekturne dosežke visokih in nizkih gradenj iz preteklosti. Zgradbe, ki so bile med vojnami poškodovane, se postopoma obnovijo ali rekonstruirajo. Primera iz zadnje vojne na področju Bosne in Hercegovine sta mestna hiša v Sarajevu in most v Mostarju.

Slika 14: Kaverne prve svetovne vojne

Vir: <http://goo.gl/j801jR>

Tunel v Sarajevu podobno kot kaverne iz 1. svetovne vojne so nastali v vojnih časih in niso predstavnik estetsko likovnih vrednot. V mirnem obdobju po vojni pa so postali dediščina spomina in opomin na vojne grozote.

Trideset let po olimpijskih igrah športni objekti praviloma propadajo, za mesto in takratno državo so predstavljali pomemben dosežek graditeljstva. Najbrž niso zavedeni kot kulturni spomenik, a je njihova vrednost v vlogi, ki so jo imeli v izvedbi prvih olimpijskih iger pri nas.

5. Dejavnosti na šoli ob Dnevih evropske kulturne dediščine

5.1. Predstavitev projektnega dela in odprtje razstave Dediščina in nemirni časi 20. stoletja

Od 26.9. do 4.10.2014 je bil v Sloveniji teden namenjen Dnevom evropske kulturne dediščine s skupnim naslovom Dediščina gre v šole, nosilec projekta pa je Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije. Precej slovenskih izobraževalnih ustanov se je odločilo sodelovati in tako je vsaka od njih priredila nek svoj dogodek.

Slika 15: Predstavitev projektnega dela

Vir: Ciril Ambrož

V ponedeljek, 29. septembra, smo dijaki in dijakinje 3.a razreda tehniške gimnazije, skupaj z mentoricami pripravili kratko predstavitev projektnega dela dijakov. Staršem smo

Slika 16: Razstavljeni predmeti Dragana Kokota

Vir: Ciril Ambrož

predstavili naše aktivnosti na ekskurzijah v Sarajevo in na področje soške fronte in posledice vojn, ki ne prizanesejo niti dediščini niti ljudem.

Pripravili smo razstavo fotografij s področja soške fronte, ki jih je posredoval Mitja Močnik, ter razstavo predmetov iz tega časa velike vojne, ki smo si jih izposodili pri Draganu Kokotu, zbiratelju iz okolice Ormoža.

5.1.1. Udeležba gledalcev

Razstavo si je odprtja, 29. septembra, in vse do konca, 15. oktobra 2014, ogledalo 14 obiskovalcev iz splošne mariborske gimnazije, 15 otrok iz vrtca, 40 učiteljev drugih slovenskih šol, ki so prisostvovali na športnem in družabnem srečanju poleg 65 staršev, ki so bili prisotni na odprtju razstave. Predavanju g. Močnika je prisluhnilo 90 dijakov in dijakinj naše šole.

5.2. Pogovor z Mitjo Močnikom

Na našo šolo smo povabili višjega štabnega vodnika Mitjo Močnika, ki je bil aktiven udeleženec vojne za Slovenijo leta 1991 in je kot pripadnik posebne bojne skupine, ki je bila

Slika 17: Predavanje g. Močnika v avli šole

Vir: Izidor Mandl

odlikovana s častnim vojnim znakom, nosilec medalje za hrabrost, poleg mnogih drugih odlikovanj in priznanj, ki jih je dobil za udeležbo v bojnih akcijah in spopadih.

Leta 2006/07 se je udeležil polletne mirovne operacije na misiji v Afganistanu kot pripadnik 6. kontingenta slovenske vojske v Heratu.

Služboval je v različnih enotah in rodovih, med drugim tudi kot poveljnik oddelka zvez in enotovni podčastnik na večnamenski ladji slovenske vojske Triglav 11, za katero se je izšolal s posadko v Ruski federaciji, danes pa dela kot poveljnik Učnega voda v Veščinskem centru slovenske vojske v vojašnici Vipava.

G. Močnik se ukvarja z zbiranjem vseh vrst predmetov in ostalin prve svetovne vojne že od svojega osmega leta, plod tega dela pa je tudi lasten vojni muzej Soške fronte, ki ga je postavil v vojašnici Janka Premrla Vojka v Vipavi že leta 1992.

Slika 18: Plakati s fotografijami g. Močnika v avli šole
Vir: Ciril Ambrož

Je tudi predavatelj *vojaške zgodovine* in *državlanske vzgoje* v različnih programih usposabljanja in izobraževanja v SV, jamar, raziskovalec slovenske vojaške zgodovine in pisatelj. Napisal je vrsto različnih strokovnih prispevkov s tovrstno tematiko in izdal tri knjige:

- a) Komenski Kras 1915-1918;
- b) Misija Afganistan SIKON ISAF 6;
- c) prevod knjige AliceShalek Posočje: marec do julij 1916.

5.2.1. Poročilo s predavanja

Gospod Močnik je 3. oktobra 2014 poskrbel za zanimivo zgodovinsko uro. Za dijake in dijakinje je pripravil predstavitev, ki se je nanašala predvsem na gradnje, ki so jih uporabljali za potrebe vojske v okolici Komenskega Krasa. Prisotnim je predstavil gradnjo različnih tipov železniških prog, ki so jih uporabljali vojaki, cest, vodovoda, barak ... in posebnost na našem ozemlju – kaverne. Slovenski Kras ima številne jame, ki so jih v času prve svetovne vojne uporabljali v vojaške namene. Ustrezno urejene jame so služile za skladiščenje živeža, streliva in celo za bivanje bataljonov in častnikov.

Ob koncu smo mu zastavili tudi nekaj vprašanj, na katera je prijazno odgovoril.

6. Razgovor na Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije

Dne 26.11.2014 smo obiskali Deana Damjanoviča, višjega konservatorja na Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije območne enote Maribor.

Povedal je: *»Naša služba se ukvarja z evidentiranjem in zaščito kulturnih spomenikov. Na pobudo kogarkoli pripravimo strokovne podlage za razglasitev spomenika lokalnega ali državnega pomena, če ugotovimo, da ima spomenik lastnosti, s katerimi bi lahko bil razglašen kot kulturni spomenik. Te lastnosti so starost, redkost, izjemnost, časovna distanca; spomenik vnesemo v register kulturne dediščine, občina pa razglasi odlok o razglasitvi kulturnega spomenika lokalnega pomena. Pri državnih kulturnih spomenikih gre za nek višji javni interes, za redkost. Nekaj spomenikov s soške fronte je državnega pomena. Pred letom 1990 nobeden od spomenikov iz prve svetovne vojne ni bil vpisan v register kulturne dediščine. Ti, ki so evidentirani, so tudi vpisani v register kulturne dediščine in imajo ešd številko. Večinoma so spomeniki nastali po koncu prve svetovne vojne, v začetku dvajsetih let v spomin na vse padle v pregnanstvu ali v vojni. Likovno so si vsi približno podobni: obelisk, granate z verigami, po večini so betonski, s kamnitimi ploščami. Postavljeni so na javnem prostoru, v bližini cerkva, plošče so lahko tudi vzdanev zid cerkve ali obzidja. Avtor je redkokdaj znan, razen če je kje na spomeniku naveden.*

Eno pomembnejših obeležij je kostnica na južni strani pobreškega pokopališča.

Praktično so vsi spomeniki prve svetovne vojne na območju severovzhodne Slovenije evidentirani, obstaja pa možnost, da se še najde kje kakšno obeležje. Dejstvo je, da je bilo to območje zaledje. Soška fronta je teritorialno bila nam najbližje in tam je tudi več pokopališč, ostalin iz tistega časa (kavern, orožja in vojaške opreme).

Za spomenike je dokaj ustrezno pravno poskrbljeno, vzdrževanja pa je bolj malo.«

7. Ogled razstav in pogovor v Pokrajinskem arhivu Maribor (PAM)

V PAM je na ogled razstava **Grafične in fotografske upodobitve prve svetovne vojne** (odprtje 18.12.2014).

Pripravili so tudi razstavo gradiva iz časa prve svetovne vojne iz fonda **Rodbine Gariboldi** (pisni dokumenti, fotografije in razglednice), ki je v lasti arhiva.

»Rodbina vitezov Gariboldi izhaja iz Italije, bili so plemiškega stanu. Na slovenskem ozemlju se rodbina pojavi sredi 18. stoletja, in sicer je bil član rodbine inšpektor idrijskega rudnika. V 19. stoletju je v Mariboru živel generalmajor Ferdinand Gariboldi. Ferdinandov

Slika 19: Zemljevid Evrope po željah antantnih in centralnih sil
Vir: osebni arhiv avtorja – posnetek z razstave Grafične in fotografske upodobitve prve svetovne vojne

Ukrajini je bil leta 1916 ob eksploziji granate tudi ranjen. Leta 1923 se je upokojil. Umril je v Gradcu leta 1965.»¹

Dne 9.1.2015 sem se pogovarjal z mag. Boštjanom Zajškom, ki je zaposlen kot arhivist v PAM-u. Povprašal sem ga o dokumentih, ki jih imajo v hrambi v arhivu. Povedal je:

»Prav je, da ste se odločili za raziskavo pisne dediščine, ker je arhivsko gradivo tudi pomemben kulturni spomenik.

V arhivu hranimo dokumente (shranjenemu pravimo gradivo), predmete pa smo si za razstavo sposodili od posameznikov, zbirateljev.

Koliko gradiva imamo v arhivu je težko povedati, ker določenega šele sedaj popisujemo; delo je dolgotrajno: za popis fonda Gariboldi sta bili potrebni dve leti, saj mora arhivist opravljati še več drugih del in nalog. Fond je vse gradivo, ki ga nekdo preda arhivu. Gradivo iz fonda Gariboldi so vse fotografije, umetniške slike v natisnjeni izdaji, karikature, razglednice, ... Fond Gariboldi obsega 71 škatel, 8 zelo obsežnih map. Odločili smo se, da na panojih pod slikami ne bo napisov in naj vsaka slika govori sama zase. Gradivo smo izbrali in ga uredili po tematskih sklopih (mobilizacija, zračne bitke, ...).«

Slika 20: Pano z razstavnim gradivom
Vir: osebni arhiv avtorja – posnetek z razstave Grafične in fotografske upodobitve prve svetovne vojne

¹ Besede mag. Zajška z odprtja razstave.

8. Spominska obeležja, povezana s prvo svetovno vojno

Raziskal sem, kje imamo v Mariboru in bližnji okolici spominska obeležja padlim vojakom iz prve svetovne vojne in v kakšnem stanju so. Zanimala me je tudi njihova umetniška zasnova in način vrednotenja: ali jih najdemo v registru nepremične kulturne dediščine.

S pomočjo svetovnega spleta sem našel podatke, kje se nahajajo spomeniki oz. obeležja, izbral pa sem nekatera v bližini, ki jih v nadaljevanju predstavljam.

Podatke sem povzel iz objavljenih podatkov na spletu iz registra nepremične kulturne dediščine: <http://www.rkd.situla.org/>.

8.1. Terenski ogled obeležij prve svetovne vojne

26.12.2014 smo se odpeljali na ogled obeležij, izbrali smo dve smeri – ob regionalni cesti iz Maribora proti Slovenski Bistrici oz. proti Ormožu. Lokacijo obeležij smo si pomagali izbrati tudi s pomočjo spleta <http://www.arzenal.si/sobe/zbirke/spomeniki>. Pri iskanju obeležij so nam pomagali Garmin navigacija in prijazni domačini.

8.1.1. Zgornja Polskava

Na pokopališču je bilo pred obnovo zidu skupno obeležje, ki ga sedaj ni več. Posamezne plošče padlih z osnovnimi podatki o pokojnikih so vzdane v pokopališki zid, ki se nahaja znotraj zavarovane enote kulturnega spomenika cerkve sv. Trojice.

Zavod za kulturo Slovenska Bistrica v sodelovanju s Krajevno skupnostjo Zgornja Polskava je pod nadzorom Zavoda za varstvo kulturne dediščine Maribor poleti 2014 obnovil del srednjeveškega obzidja, ki obdaja pokopališče na Zgornji Polskavi ter spominske plošče, posvečene padlim domačinom v 1. svetovni vojni.

Vseh plošč je 30, zapisanih imen pa 32, saj je družina Potočnik v tej vojni izgubila kar tri brate, ki so napisani skupaj na eni plošči.

Ob tej priložnosti je bil odstranjen kamniti spomenik, na katerem so bila napisana imena vseh padlih v prvi svetovni vojni, saj so se imena podvajala z imeni, zapisanimi na spominskih

Slika 21: Spomenik pred obnovo

Vir: <http://www.arzenal.si/spomeniki/94>

ploščah in je spomenik del teh tudi zakrival; na njegovem mestu je sedaj urejena zelenica, kjer je možno prižgati sveče pokojnim.

Ob koncu obnove je bila tudi slovesnost, ki je obeležila tudi 100 let začetka prve svetovne vojne.

Slika 22: Spominske plošče na pokopališkem obzidju na Zgornji Polskavi

Vir: osebni arhiv avtorja

Slika 23: Spomenik v Orehovi vasi

Vir: osebni arhiv avtorja

povezane s kovinsko verigo.

Ob spomeniku so rasla drevesa, danes so vidni le posekani panji.

Spomenik stoji na levi strani ceste, ki pelje od Slivnice do Orehove vasi, tik ob prehodu ceste čez železniško progo pri hiši Orehova cesta 5. V bližini je tudi železniška postaja Orehova vas.

8.1.2. Orehova vas

Spomenik padlim v prvi svetovni vojni je iz prve četrtine 20. stoletja.

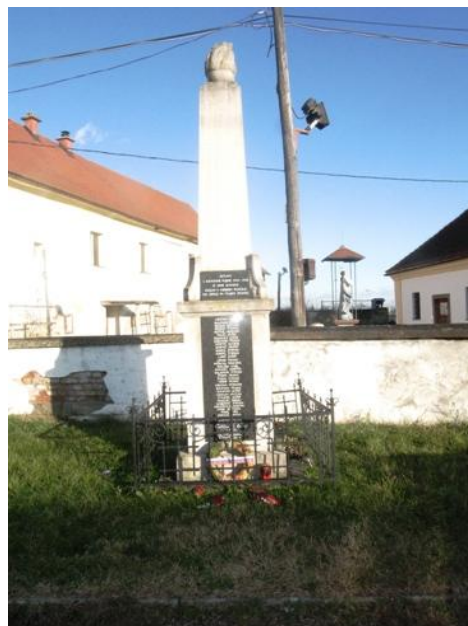
Na betonskem podstavku stoji 3 m visok steber, ki ima v kamen na dveh straneh vklesana imena padlih 20 domačinov v prvi svetovni vojni iz krajev Orehova in Hotinja vas. Na vrhu je kovinski zaključek. Na zadnji strani je v vzhodni smeri zapis: oskrbel Franc Pišek župan, državni in deželni poslanec (1856-1922). Spomenik obdajajo štiri stebrički v obliki granate, ki so

8.1.3. Slivnica

Spomenik padlim v prvi svetovni vojni je bilpostavljen takoj po prvi svetovni vojni. Je obelisk na kamnitem podstavku, na katerem so imena padlih domačinov iz krajev Rače, Podova, Slivnica, Ranče, Skoke, Orehova vas. Na vrhu je plamenica, okoli vznožja pa je kovinska ograja.

Spomenik stoji ob cesti med stavbama K cerkvi 9 in K cerkvi 11 jugozahodno od cerkve sv. Marije.

Pred spomenikom je parkirišče, zadaj poteka pokopališki zid, kjer že odpada omet. Ob spomeniku je bilo precej smeti, sklepamo, da tudi zaradi bližine lokala na nasprotni strani ulice.

Slika 24: Spomenik v Slivnici

Vir: osebni arhiv avtorja

8.1.4. Pobreško pokopališče v Mariboru

Pobreško pokopališče je kulturni spomenik lokalnega pomena iz zadnje četrtine 19. stol., s spomeniki iz let 1879, 1888, prve polovice 20. stol., 1912, 1926, 1929 in druge svetovne vojne.

Slika 25: Grob generala Rudolfa Maistra (1874-1934)

Vir: osebni arhiv avtorja

Staremu pokopališču iz 1879 so pridružena še magdalensko (1888), protestantsko (1912) in frančiškansko (1929). Tu so pokopani številni zaslužni Mariborčani, 1819 ruskih ujetnikov, Maistrovi borci in 143 partizanov. Pokopališki kapeli sta iz 1891. in 1926. leta.

Pokopališče leži na Pobrežju, ob Cesti XIV. divizije.

Avtor(ji): Jože Plečnik (arhitekt; 1932), Max Czeike (arhitekt; 1929-1930).

8.1.4.1. Grob generala Rudolfa Maistra, osvoboditelja Maribora in slovenske severne meje

Major avstro-ogrske vojske je pokopan skupaj z ženo Marijo v grobu, ki se nahaja na

vzhodnem obzidju južne strani pokopališča. Iz za obzidja se preko ceste nahaja nova pobreška cerkev.

8.1.4.1.1. Boj za severno mejo

Maistrov dan praznujemo v spomin na dogodke ob koncu prve svetovne vojne, ko je tedanji mariborski mestni svet razglasil priključitev Maribora k Nemški Avstriji. S tem se ni strinjal Maister, zato je ustanovil slovensko vojsko z okoli 4000 vojaki in 200 častniki. Ta je v noči na 23. november 1918 razorožila zaščitno stražo oziroma t.i. zeleno gardo mariborskih Nemcev in osvobodila Maribor. Maister in njegovi soborci so nato novembra in decembra zasedli celotno narodnostno mejno območje na Štajerskem in tako preprečili, da bi Maribor in štajersko Podravje priključili Avstriji².

8.1.4.2. Grobnica

Med prvo svetovno vojno so na pobreškem pokopališču pokopali okoli tisoč v Mariboru umrlih vojakov nekdanje Avstro-Ogrske. V začetku 30. let 20. stoletja so prekopali vojaške grobove in ostanke 970 (928 z imeni in priimki ter 42 neznanih) vojakov prenesli v skupno grobnico, ki je bila urejena med letoma 1932 in 1937.

Slika 26: Grobnica na Pobreškem pokopališču

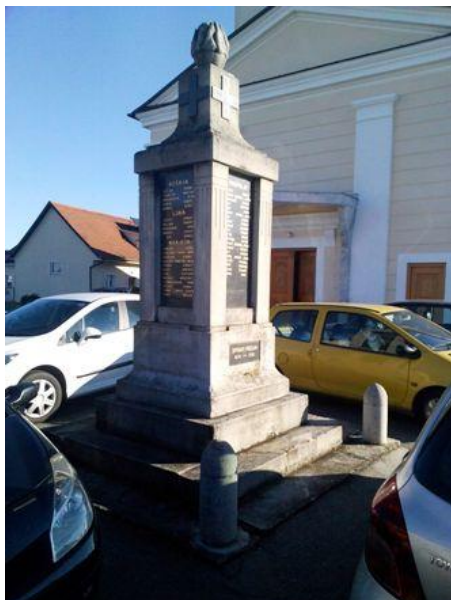
Vir: osebni arhiv avtorja

V grobnici so pokopani vojaki številnih avstro-ogrskih polkov in vseh rodov vojske: pehote, konjenice, topništva, letalstva in mornarice. Med njimi so pripadniki skoraj vseh narodov nekdanje Avstro-Ogrske: Avstrijci, Bošnjaki, Čehi, Črnogorci, Hrvati, Italijani, Madžari, Poljaki, Romuni, Slovaki, Slovenci, Srbi in Ukrajinci ter Nemci. Poleg tega so bili v grobnico preneseni ostanke na pobreškem pokopališču pokopanih vojnih ujetnikov nekdanje carske Rusije, Kraljevine Srbije, in Kraljevine Italije iz taborišča za vojne ujetnike Šterntal pri Kidričevem, ki so umrli med letoma 1914-18 ob gradnji hidroelektrarne Fala. Posmrtno ostanke 119 italijanskih vojnih ujetnikov so leta 1933 prenesli v grobnico v Ljubljano. Med ujetniki vojske carske Rusije, ki so pokopani na pobreškem pokopališču, so vojaki iz Rusije, Ukrajine, Estonije, Litve, Belorusije, Poljske in Moldavije³.

²Maistru v spomin, Večer, 24. november 2014, str. 14

³Prepis z informativne table na Pobreškem pokopališču

Grobnica – kostnica je betonska konstrukcija, ki ima vstop z zadnje strani s kovinskimi vrati. Na betonskem zidu je kovinsko ogrodje, kjer so na stekleni plošči zapisana imena. Na levi strani podnožnega zidu je kamnita plošča z napisom MESTO MARIBOR 1983. Do spodnjega dela spomenika vodijo na levi strani betonske stopnice, ki so že odkrušene. Okolica spomenika je urejena z nasadom.

Slika 27: Spomenik v Staršah

Vir: osebni arhiv avtorja

spomenika otežen in s tem je degradirana njegova umetniška ter spominska vrednost.

8.1.5. Starše

Spomenik padlim v prvi svetovni vojni je iz prve četrtine 20. stoletja.

Na stopničastem betonskem podstavku stoji steber s štirimi marmornimi ploščami, v katere so vklesana imena padlih v prvi svetovni vojni iz okoliških krajev: Prepolje, Zlatoličje (na plošči piše Zlatoliče), Starše, Trniče, Brunšvik, Rošnja, Loka, Marjeta. V vogalih podstavka so postavljeni štirje stebrički v obliki granate.

Spomenik stoji na asfaltni ploščadi zahodno od cerkve. Ob ogledu smo ugotovili, da so okoli spomenika parkirani avtomobili in da je zaradi tega dostop do

8.1.6. Lovrenc na Dravskem polju

Spomenik padlim v prvi svetovni vojni iz druge četrtine 20. stoletja so odkrili leta 1930 - po podatkih pridobljenih preko ešd številke na rkd.stula.org (napis na spomeniku: postavljeno 1928, obnovljeno 1997).

Na kamnitem spomeniku v obliki obeliska, katerega obdajajo betonski stebrički, povezani s kovinsko verigo, so v plošče vklesana imena padlih domačinov v prvi svetovni vojni iz krajev Pleterje, Zupečja vas, Apače in Sv. Lovrenc.

Spomenik stoji v središču Lovrenca na Dravskem polju neposredno ob cerkvi sv. Lovrenca ter šoli.

Živa meja zakriva napis: SPOMINU v svetovni vojni padlih vojakov.

Slika 28: Lovrenc na Dravskem polju

Vir: osebni arhiv avtorja

8.1.7. Njiverce⁴

Staro pokopališče je iz prve polovice 20. stol., z obeležji iz časa prve in druge svetovne vojne.

Na opuščnem pokopališču iz leta 1915 je bilo med 1. svetovno vojno pokopanih 2340 vojakov različnih narodnosti, nekaj je bilo pokopanih tudi kasneje. Leta 1917 so postavili neobaročno kapelo s kakovostnim inventarjem. Pokopališče je obdano z obnovljeno betonsko ograjo z dvema portaloma.

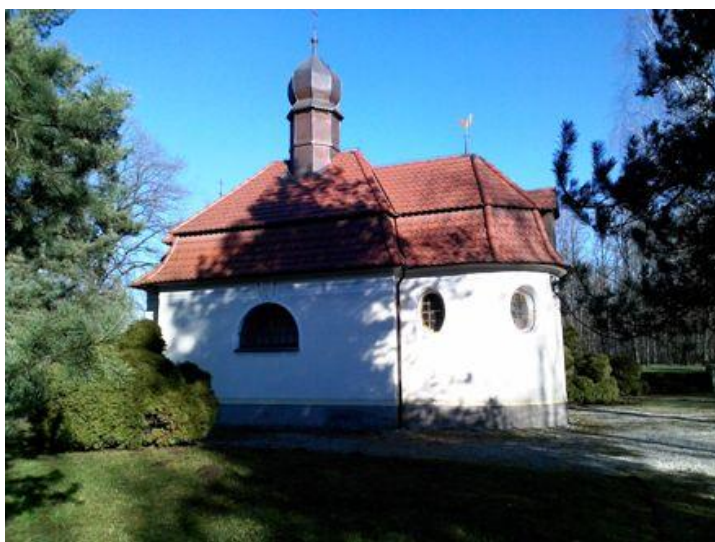

Slika 29: Ohranjeni grobovi v Njivercah, napis na spomenikih označuje čas 2. svetovne vojne

Vir: osebni arhiv avtorja

Nekdanje vojaško pokopališče je danes urejeno kot spominski park, od njegove nekdanje podobe pa sta ohranjena vhodna portala z delom obzidja, kapela, betonskih klopi pri kapeli in večji posodi za zelenje. Nasproti kapele je kup ruševin nagrobnika. Teren je izravnani in zatravljen, v parku je nekaj starejših dreves.

Občina Kidričevo je leta 2014 področje taborišča Strnišče preuredila v spominski park z opisnimi tablami iz časa 1. svetovne vojne. Junija 2014 so v parku postavili še obeležje, ki je posvečeno spominu na ruske vojne

Slika 30: Kapelica v Njivercah

Vir: osebni arhiv avtorja

ujetnike. Sestavljata ga 2,60 m visok lesen ruski pravoslavni križ in spominska tabla. Spomenik je postavil Ruski center znanosti in kulture v Ljubljani ob strokovni pomoči Zgodovinskega društva Kidričevo.

Pokopališče je neposredno ob cerkvi pri ledini Preloške šume, na levi strani, če se peljete skozi Kidričevo po Tovarniški cesti proti tovarni Talum v Kidričevem.

Na vhodnem portalu je vklesan napis K.u.K. MILITÄRFRIEDHOF.

⁴Nekateri viri navajajo kraj Kidričevo namesto Njiverce.

8.1.8. Zgornja Hajdina

»Spomenik je posvečen je možem, ki so umrli na različnih bojiščih in so pokopani daleč od doma. Na istem mestu pa so dejansko pokopani madžarski vojaki, ki so se leta 1918 ponesrečili v železniški prometni nesreči na Hajdini – vseh 69 žrtev so pokopali v skupen grob na hajdinskem pokopališču. Imena posameznih vojakov na spomeniku niso zapisana. Župnik Skuhala je dal nanj vklesati posvetilo in verze, ki jih je sam sestavil«.⁵

Slika 31: Spomenik na pokopališču v Zgornji Hajdini

Vir: osebni arhiv avtorja

Na spomeniku je napis:

50 ponesrečenim vojakom - tujcem izza dne 5. novembra 1918
in vojakom domačinom izza svetovne vojne 1914-1918
v spomin

Kje so vojaki naši,
kje naši domačini?
Ostali so v tujini ...
srce se plaši
ob misli nam na njih
in moli k Bogu zdih.

Vojaki iz tujine
domov so se peljali
a so pri nas ostali
kjer njih spomin ne mine
dokler bo vlak drdral
tu mimo svetih tal.

Pri tebi oče večni
v nebeški domovini
vsi vojskini trpini
naj bodo skupaj srečni
in daj da tudi mi
bi se zveličali.

Na Hajdini, l. 1929. Vekoslav Skuhala, župnik

Na <http://www.rkd.situla.org/> sem hotel ugotoviti več o spomeniku, a ga nisem uspel najti. Poslal sem prošnjo višjemu konservatorju g. Deanu Damjanoviču za posredovanje ešd številke, s katero bi obeležje poiskal, a mi je ni mogel posredovati, ker obeležje ni vpisano v register kulturne dediščine. V odgovoru je še dejal, da si bo ob priložnosti obeležje ogledal, s čimer bo prišla tudi možnost, da se ovrednoti in vpiše v register kulturne dediščine.

Kdo ve? Morda bomo imeli delne zasluge za vpis tega spomenika v register prav mi?

⁵Mira Petrovič, <http://www.kamra.si/Default.aspx?module=5&id=3638>

8.1.9. Staro mestno pokopališče Ptuj

Pokopališče iz obdobja kuge 1680/81 se je skozi zgodovino spreminjalo. Na pokopališču, ki je deloma obdano z zidom, je pokopano veliko pomembnih osebnosti. Leta 1978 so prenehali s pokopi.

Skupni grob s spomenikom padlim v prvi svetovni vojni se nahaja ob koncu zidu in je pomaknjen v predel, ki je ograjen z žično ograjo.

Ob ogledu smo ugotovili, da je obeležje v precej slabem stanju, črke so že zbledele do te mere, da so komaj vidne ... Razbrali smo latinski napis:

DIC HOSPES DOMI NOS HIC VIDISSE
IACENTES

DUM SANCTIS PATRIAE IRGIBUS OBSEQUIMUR!

Gre za znani epitaf v čast Špartancev, ki so padli v bitki pri Termopilah 480 pr. n. š. V Sovrètovem slovenskem prevodu se glasi: »Tujec, ki prideš v Šparto, povej, da še zmeraj ležimo v klancu stražarji, zvesti, kakor je velel ukaz.«⁶

Del pokopališča, kjer je obeležje, je dokaj slabo vzdrževano.

Dostop do starega mestnega pokopališča je iz mestnega jedra po ulici Tiha pot. V neposredni bližini ograjenega vhoda se nahajata stanovanjski hiši s hišnima številka 1 in 5.

Slika 32: Spomenik na starem pokopališču Ptuj
Vir: osebni arhiv avtorja

Slika 33: Spomenik v spominskem parku
Dornava

Vir: osebni arhiv avtorja

8.1.10. Dornava

Obeležje padlim v veliki vojni je iz prve četrtine 20. stoletja, ob njem so postavili še dva spomenika: obeležje spominu na 2. svetovno vojno in na osamosvojitveno vojno.

Na betonskem podstavku, nad katerim je razgibano zidano vznožje z večji kamni, je 2 m visok marmorni spomenik borcem 1. svetovne vojne na italijanskem, ruskem in albanskem bojišču. Navedenih je 31 imen. Postavili so ga preživeli borci leta 1924.

⁶<http://www.kamra.si/Default.aspx?module=5&id=3644>

Spomenik stoji ob večjem krožišču, kjer se cesta usmeri proti krajema Ljutomer in Moškanjci. V bližini je gasilski dom, naslov: Dornava 65b.

Ob ogledu smo ugotovili, da je spominski kompleks dobro vzdrževan, urejen je bil leta 2013.

Slika 34: Spominski plošči na cerkvi sv. Marjete v Gorišnici
Vir: osebni arhiv avtorja

strani od glavnega portala, sta dve spominski plošči z imeni 80 padlih v okoliških krajih: Mezgovci, Moškanjci, Gorišnica (na tabli je zapis Gorišnici), Tibolci, Samožani, Formin, Placarovci, Gajovci, Mala vas, Muretinci, Sagojič – Cunkovci. Pozlačene črke so v sončni svetlobi težko čitljive, nekatera imena so bila vklesana naknadno – kar se vidi iz razporeditve zapisanih imen. Plošči je izdelal kamnosek Kullich iz Celja, točno leto namestitve pa ni znano. Cerkev stoji v urejenem središču naselja ob cesti med Gorišnico in Gajevcu.

8.1.12. Podgorci

Leta 1519 nastala enoladijska cerkev sv. Lenarta z gotskimi zašiljenimi okni v prezbiteriju je bila konec 18. stoletja kapasto obokana.

Cerkev leži na vzpetini nad razloženim naseljem, dostop do cerkve je po kamor vodi strma asfaltna cesta.

Ob ogledu smo ugotovili, da sta spominski plošči dobro ohranjeni, cerkev (fasada) pa niti ni v tako dobrem stanju.

Vklesana so imena iz tedanjih občin Sv. Lenart (leva plošča) in Cvetkovci (desna plošča).

8.1.11. Gorišnica

Cerkev sv. Marjete datira v zadnjo četrtino 14. stol., 1391, 18. stol. in sredino 19. stol., 1854.

Cerkev je iz prve polovice 19. stol. z neorenesančno opremo. Cerkev sestavljajo zvonik na zahodu, ladja s tristrano zaključenima kapelama in prezbiterij.

Na zunanjem zidu cerkve, na desni

Slika 35: Spominski plošči ob vhodu cerkve sv. Lenarta v Podgorcih
Vir: osebni arhiv avtorja

Slika 36: Spomenik v središču Ormoža

Vir: osebni arhiv avtorja

južno od cerkve sv. Jakoba, v bližini Doma kulture. V bližini je tudi stavba z naslovom Vrazova ulica 1.

8.1.14. Grabe

Spomenik padlim v prvi svetovni vojni je iz prve četrtine 20. stoletja. »Spomenik so slovesno odkrili 29. oktobra 1933, čeprav se je ideja za postavitve spomenika pojavila že takoj po koncu vojne. Slovesnosti se je udeležil tudi ban Dravske banovine Drago Marušič, blagoslov in govor ob spomeniku pa je imel univerzitetni profesor dr. Fabijan.«⁷

Na kamnitem podstavku je vzdana spominska plošča z imeni 58 padlih domačinov v prvi svetovni vojni iz krajev Središče, Šalovci, Godeninci, Obrež in Grabe. Nad podstavkom se dviga približno 2 metra visok steber.

Spomenik stoji v središču vasi Grabe, v križišču cest, pred cerkvijo (severovzhodno od cerkve). V bližini se nahaja stavba s hišno številko Grabe 24.

Ob ogledu smo ugotovili, da ima steber spomenika na dveh nasprotnih straneh asimetrični razpoki, ki sta zapolnjeni s kitom in potekata po celotni višini stebra⁸.

Kraj Grabe se nahaja tik pred naseljem Središče ob Dravi.

Slika 37: Spomenik v Grabah

Vir: osebni arhiv avtorja

⁷<http://www.kamra.si/Default.aspx?module=5&id=3637>

⁸Podrobnejše fotografije se nahajajo v prilogi.

9. Razprava, interpretacija rezultatov dokumentiranja obeležij na terenu

9.1. Rezultati

Na terenu smo poiskali in obiskali 14 krajev oz. lokacij spominskih obeležij iz časa 1. svetovne vojne. Ob tem smo si pomagali z navigacijo, napravili smo 200 km, za vožnjo, iskanje obeležij in dokumentiranje (fotografiranje, zapiski) smo potrebovali 8 ur.

Primeri s terena in podatki, ki smo jih pridobili iz pisnih virov, dokazujejo, da imamo za obdobje velike vojne tipična obeležja v obliki obeliska ali stebra iz kamna ali betona z vklesanim imeni na kamniti plošči. Ponekod so spominske plošče vzdane v stene cerkva.

Razen v primeru kostnice na pobreškem pokopališču v Mariboru in starega ptujskega pokopališča pri lokacijah spomenikov ni posmrtnih ostankov padlih na frontah. Izjema je tudi grob na pokopališču v Zgornji Hajdini, kjer so pokopani vojaki, ki so se vračali z vojne, a so umrli v železniški nesreči na pri Hajdini. Opuščeno vojaško pokopališče v Njivercah (blizu Kidričevega) je spominski park, kjer so bili nekoč posamični grobovi vojakom z enakimi nagrobniki, danes je to praviloma travnata površina.

9.1.1. Problematika obeležij prve svetovne vojne

Ob raziskovanju obiskanih spomenikov iz obdobja 1. svetovne vojne smo ugotovili, da so vsi – razen enega – na področju, ki ga pokriva mariborska enota ZVKDS, zaščiteni kot spomeniki lokalnega pomena. Spominska obeležja so v register kulturne dediščine zavedena kot samostojni primer spominske dediščine ali so del sakralne dediščine v sklopu cerkve in pokopališča.

Le spominsko obeležje na Zgornji Hajdini ni vpisano v register kulturne dediščine (RKD). Ko sem o njem povprašal g. Deana Damjanoviča, višjega konservatorja na Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije, območne enote Maribor, je o njem napisal: *»Omenjenega spomenika nimamo vpisanega v RKD-ju, ga tudi ne poznam. Vsekakor pa si ga bom ogledal, saj zagotovo nimamo vpisanih vseh. Ob tem bo tudi priložnost, da se spomeniki ovrednotijo in po potrebi vpišejo v register.«*

9.1.1.1. Problematika iskanja lokacije spomenikov

Med iskanjem spomenikov smo imeli kar precej težav, ker lokacije le-teh niso nikjer jasno podane ali v krajih ustrezno označene. S pomočjo navigacijske naprave smo prišli do posameznih krajev po najkrajši poti. A največkrat nam je za orientacijo lokacije obeležja služil cerkveni zvonik. Koristen predlog občini oz. krajevni skupnosti bi bil postavitve smernih tabel (v rjavi barvi) za označitev kulturnih spomenikov npr. *Spominsko obeležje*

padlim v prvi svetovni vojni (čez petsto metrov levo). Edino v Slivnici smo opazili smerno tablo, ki je označevala cerkev sv. Marije pred križiščem (iz smeri Slovenska Bistrica proti Mariboru – po stari cesti).

9.1.1.2. Problematika določanja avtorstva spomenikov prve svetovne vojne

Avtorji spominskih obeležij (obeliskov, stebrov), ki so jih postavili v prvi polovici 20. stoletja največkrat niso znani – za obravnavane spomenike ni podatkov o avtorstvu. Mogoče je kje v arhivih zapisano, vendar je to popolnoma novo področje, ki bi ga še bilo potrebno raziskati.

Špela Čopič je zapisala sledeče besede:

»Med oblikovalci spomenikov padlim so bili dejavni mojstri podobarskih delavnic in domači kamnoseki, posebno če je bil naročen preprost obelisk, ki je sodil v njihov program nagrobnih spomenikov.

Tudi za akademske kiparja spomeniki padlim niso bili lahke naloge in v razponu svoje nadarjenosti jim niso vedno posvetili dovolj ustvarjalne energije, iskanj in poglobljanj, saj noben spomenik ne sodi med najboljša dela vsakega med njimi. Razlog za to niso mogla biti samo omejena sredstva, temveč prej šibko družbeno vrednotenje spomenika. To se je po drugi vojni v Sloveniji in Jugoslaviji spremenilo, ne glede na mnoge slabe spomenike, ki so nastali, so pomembni umetniki vložili v spomenike velik ustvarjalni potencial in imeli vso podporo vsaj dela družbe.«⁹

9.2. Hipoteze

1. Hipoteza

Menim, da je za vse spomenike ustrezno poskrbljeno in so dosledno vzdrževani.

Pojasnilo:

Hipoteza je zavržena, saj smo ob ogledu spomenikov na terenu ugotovili, da je večina obeležij v precej slabem stanju.

Le malo spomenikov je bilo

Slika 38: Obnovljena portal in ograja na pokopališču v Njivercah
Vir: osebni arhiv avtorja

⁹ V članku *Slovenski spomeniki padlim v prvi svetovni vojni* v časopisu Kronika (letnik 35, str. 168-177), leto 1987.

obnovljenih v zadnjih letih – spominske plošče na pokopališču v Zgornji Polskavi in portala z ograjo na starem vojaškem pokopališču v Njivercah (Kidričevem). V Dornavi so žrtvam 2. svetovne vojne in slovenske osamosvojitvene vojne ob spomeniku umrlim v 1. svetovni vojni uredili še dve obeležji, kar tvori manjši spominski park s klopjo in ograjeno zelenico.

2. Hipoteza

Predpostavljam, da se na lokalnem nivoju ohranja spomin na prvo svetovno vojno.

Pojasnilo:

Hipoteza je delno potrjena. Pri večini spomenikov v obliki obeliska ali stebra so bili položeni venci, ponekod so bile zraven (dogorele) sveče. Morda se vsaj ob dnevu mrtvih predstavniki lokalnih skupnosti ali tudi svojci spomnijo na padle v obdobju velike vojne. Menim, da je bil spomin na to vojno za večino pozabljen do 100. obletnice njenega začetka tudi zato, ker je ljudem bolj v spominu 2. svetovna vojna pa tudi vojna za osamosvojitve Slovenije. V letu 2014 pa so mnogi tudi obeležja obnovili ali postavili nova (Zg. Polskava, Njiverce).

3. Hipoteza

Predvidevam, da je v javnosti veliko zanimanja za ogled artefaktov ter razstav na temo prve svetovne vojne.

Pojasnilo:

Hipoteza je delno potrjena. Ob stoti obletnici začetka velike vojne je bilo v Sloveniji veliko razstav in prireditev.

V dveh ustanovah sem želel pridobiti informacijo o obisku razstav; le v eni sem dobil odgovor. Na splošno so razstave s strani obiskov šol dobro obiskane, večje zanimanje za ogled razstav o 1. svetovni vojni je med fanti, kot posamezniki pa so obiskovalci razstave praviloma starejši.

Nekatere razstave omenjam:

Na mariborskem področju **Muzej narodne osvoboditve Maribor** ponuja na ogled razstavo Oblaki so rdeči (primerjalna razstava 1. in 2. svetovne vojne), **Pokrajinski arhiv Maribor** (PAM) je v sodelovanju z Vojaškim muzejem slovenske vojske v Kadetnici pripravil razstavo Maribor v 1. svetovni vojni: Življenje v zaledju (na ogled do konca januarja 2015). V PAM so pripravili tudi razstavo Grafične in fotografske upodobitve prve svetovne vojne (odprtje 18.12.2014). Kri iz večernih sladkih oblakov je razstava v Kinu Partizan (od junija 2014 do februarja 2015), ki jo je pripravil **Pokrajinski muzej Maribor** v sodelovanju z

Zgodovinskim društvom dr. Franca Kovačiča. V **Muzeju novejšje zgodovine Celje** imajo do konca februarja 2015 razstavo Srčni pozdrav iz bojniga polja: Prva svetovna vojna in njen odmev na Celjskem, **Muzej novejšje zgodovine Slovenije** v Ljubljani ima stalno razstavo z naslovom 1. svetovna vojna: 1914 – 1918 ter do maja 2015 občasno razstavo Take vojne si nismo predstavljali... **Zgodovinski arhiv Ljubljana** je v novomeški Qlandii za en mesec postavil razstavo o prvi svetovni vojni.

Predvidevamo, da so si številni z zanimanjem ogledali te razstave. Število obiskovalcev se lahko oceni tudi iz vpisov v knjigo vtisov. Menimo, da so brezplačne razstave bolj obiskane kot tiste, kjer je vstopnina.

Tudi na naši šoli smo pripravil razstavo na temo prve svetovne vojne. Zanimanje za ogled je bilo v javnosti kar precejšnje, saj so si jo poleg dijakov, staršev in zaposlenih ogledali tudi dijaki iz in učitelji drugih šol in celo otroci iz vrtca.

4. Hipoteza

Mislim, da bomo pri iskanju spomenikov ter obeležij prve svetovne vojne naleteli na več spomenikov iz druge kakor iz prve svetovne vojne.

Pojasnilo:

Hipoteza je potrjena, saj je spomenikov iz prve svetovne vojne v naši regiji veliko manj kot spominskih obeležij iz časa druge svetovne vojne. Tudi zaradi politične situacije v 2. polovici 20. stoletja so se spomeniki druge svetovne vojne bolj množično izdelovali in vpisovali v register kulturne dediščine. Poleg tega moramo upoštevati tudi različni taktiki vojskovanja: med prvo svetovno vojno so se ljudje borili na frontah, med drugo svetovno vojno je bil partizanski način borbe za osvoboditev. Ne smemo niti pozabiti, da je prva svetovna vojna oddaljena sto let, medtem ko je druga le petinsedemdeset.

10. Sklep

Vojne uničujejo življenja, domove, vasi in mesta in ne prizanesajo niti dediščini. Na naši šoli se zavedamo pomena ohranja naravne in kulturne dediščine, saj bo to poznavanje spremljalo dijake tudi na njihovi nadaljnji poklicni poti. Vsem, tudi tistim, ki ne obiskujejo naše šole, želimo vzbuditi pozitiven odnos do dediščine.

V lokalnih skupnosti praviloma ohranjajo pozitiven odnos do obeležij vojnim žrtvam. Verjetno je tudi gospodarska situacija in nenehno pomanjkanje denarja pripomogla k slabšemu stanju nekaterih spomenikov ali spominskih plošč.

Ob 100. obletnici začetka 1. svetovne vojne so se tudi v slovenskih ustanovah pripravile številne razstave o tej veliki vojni in s čimer smo obudili spomin na te težke čase in z obiskom razstav tudi počastili žrtve te morije.

11. Družbena odgovornost

V nemirnih časih 20. stoletja je mnogo ljudi dalo svoja življenja, za veliko žrtev pa ni niti znanega groba. Po končanih vojnah se skušamo s postavitvijo obeležij zahvaliti vsem padlimin pogrešanim za njihovo žrtev. Tako imamo na slovenskih tleh številna obeležja in spomenike, ki večinoma sodijo k spomenikom lokalnega pomena. Spomeniki so večinoma kenotafi, ki ne predstavljajo grobišča, ampak le spominsko obeležje; le v redkih primerih gre za dejansko vojaško pokopališče. Skozi čas torej nastajajo zgradbe, ki predstavljajo dokument nekega časa, zato jih želimo ohraniti zanamcem in tako se je že pred 100 leti na Slovenskem oblikovala služba za varstvo kulturne dediščine z začetnikom Francetom Steletom. Danes opravlja to delo Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, zato pomeni vsako uničenje dediščine (naravne in kulturne) nepopravljivo škodo. Zelo pomembno je prepoznavanje dediščine, njeno vzdrževanje in revitalizacija.

Slika 39: Ali dovolj cenimo mir?

Vir: <http://goo.gl/ONwbOM>

12. Zaključek

Na tisoče slovenskih fantov se je avgusta 1914 na železniških postajah poslavljalo od svojih domačih, v prepričanju, da se vrnejo že do božiča. Vendar se jih je veliko poslovilo za vedno.

Nemirni čas 20. stoletja je, žal, našo domovino s krvjo zaznamoval v letih 1915 – 1918, 1941 – 1945, 1991, v neposredni bližini na Balkanu še v letih 1991 – 1995. Surovi bog vojne pušča sledi povsod – na ljudeh, stavbah, pokopališčih ... Tudi ohranjena dediščina velike vojne in množica vojaških pokopališč nas šestindevetdeset let kasneje zavezuje k strpnosti in uresničenju želje, da orožje za vekomaj umolkne.

Bil je vojni čas, ki je na novo oblikoval svet, Balkan, našo deželo in 20. stoletje, posledice pa se še vedno kažejo v 21. stoletju. Prav bi bilo, da se mir preseli tudi na vsa ostala področja, ki niti niso preveč daleč od nas, a se nam velikokrat zdi, da niso naša stvar. Naj se nemirni časi nikoli več ne ponovijo!

13. Priloge

13.1. Fotografije spomenika v Grabah

Na fotografijah so vidne sumljive razpoke - omenjene pri točki 8.1.14.

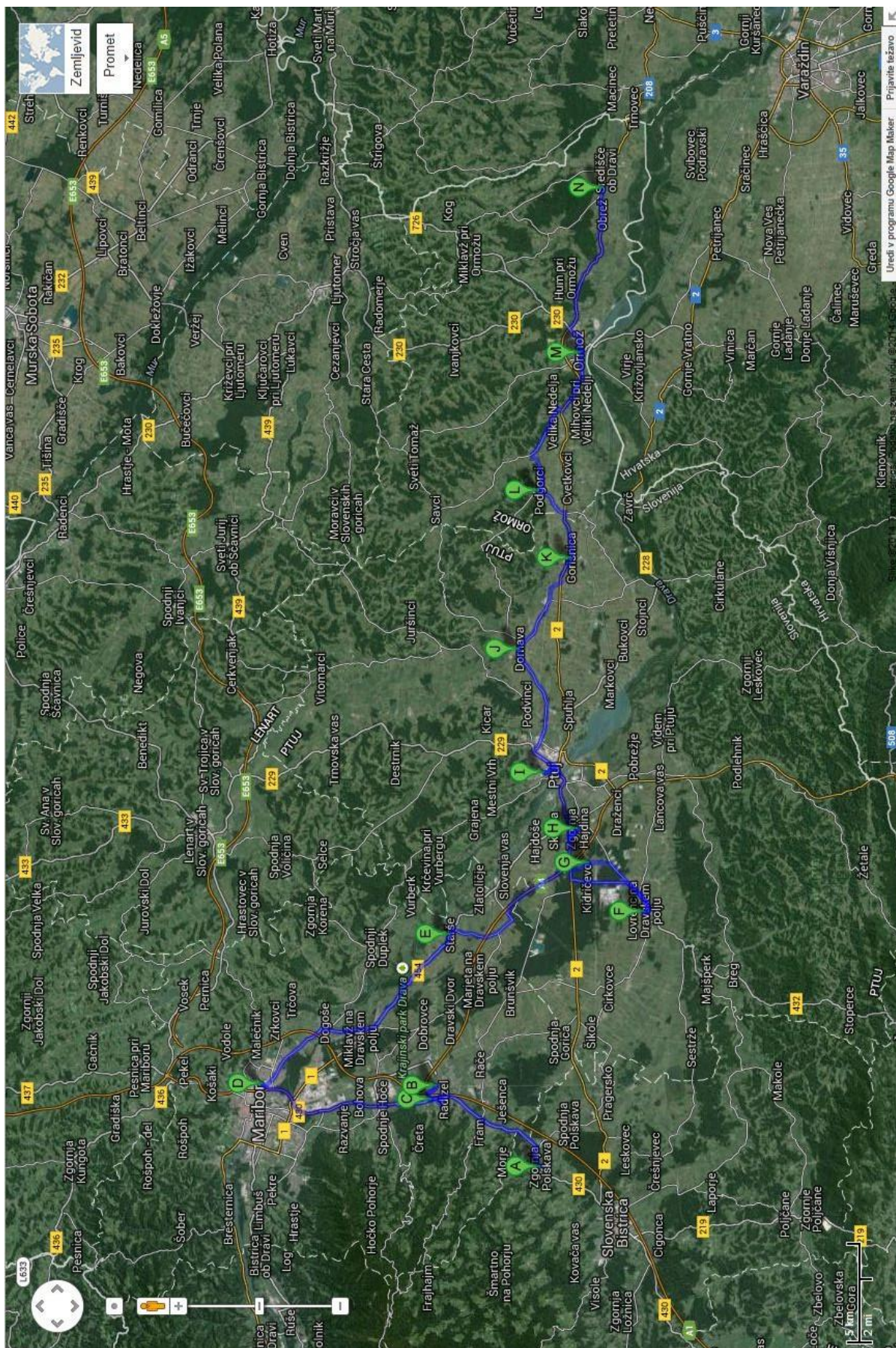

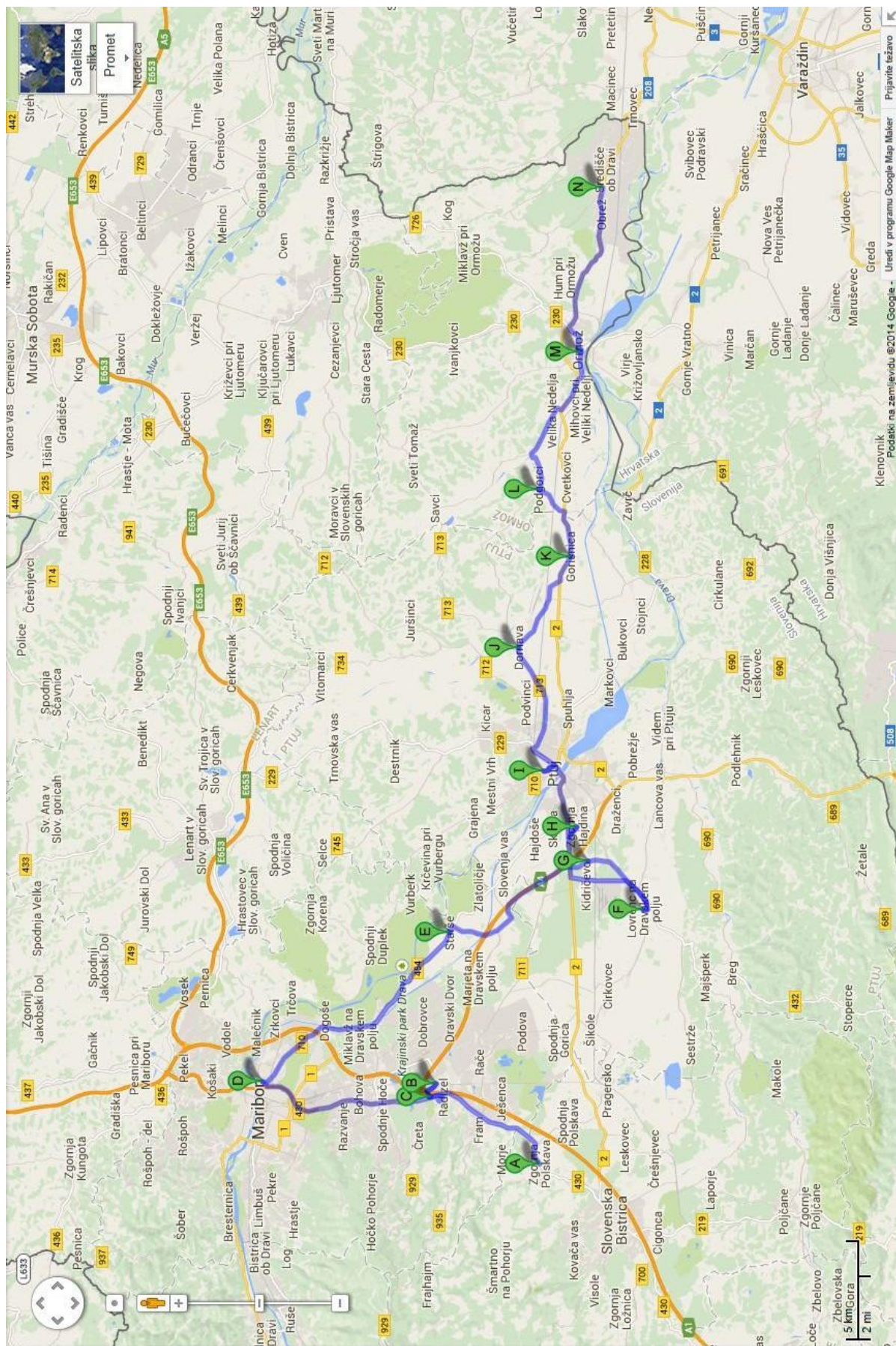
Fotografije: osebni arhiv avtorja
(26.12.2014)

13.2. Zemljevid poti

Na naslednjih dveh straneh sta tako satelitska fotografija kot tudi zemljevid opravljene poti. Ime kraja obeležja, ki je na zemljevidu označeno s točkami A, B, C, ... , je v tabeli pod 13.3. V tabeli so vpisani tudi preostali spomeniki, na katere smo med raziskovanjem naleteli, a jih nismo obiskali.

13.3. Tabela obiskanih obeležij z ešd številkami iz registra kulturne dediščineza vpogled na <http://rkd.situla.org/> ter točkami obiska na zemljevidu

Zaporedna številka obeležja v raziskovalni nalogi	Obeležje	Točka obiska na zemljevidu	ešd
8.1.1.	Zgornja Polskava	A	V okiru cerkve sv. Trojice z ešd 2987
8.1.2.	Orehova vas	B	21138
8.1.3.	Slivnica	C	21127
8.1.4.	Pobreško pokopališče v Mariboru	D	4248
8.1.5.	Starše	E	20313
8.1.6.	Lovrenc na Dravskem polju	F	19814
8.1.7.	Njiverce	G	22452
8.1.8.	Zgornja Hajdina	H	Ni v registru kulturne dediščine
8.1.9.	Staro mestno pokopališče Ptuj	I	16163
8.1.10.	Dornava	J	16180
8.1.11.	Gorišnica	K	V okviru cerkve sv. Marjete z ešd 3159
8.1.12.	Podgorci	L	V okviru cerkve sv. Lenarta z ešd 3098
8.1.13.	Ormož	M	20340
8.1.14.	Grabe	N	23698
/ - ni bilo obiskano	<i>Cerkvenjak</i>	/	22033
/	<i>Žikarce pri Zgornji Koreni</i>	/	
/	<i>Zgornja Ščavnica</i>	/	7128
/	<i>Vintarovci</i>	/	17591
/	<i>Cirkulane</i>	/	
/	<i>Vitomarci</i>	/	

14. Seznam virov in literature

14.1. Viri besedila

14.1.1. Pisni viri

ČOPIČ, Š. (1987): Slovenski spomeniki padlim v prvi svetovni vojni. Kronika : časopis za slovensko krajevno zgodovino. Letnik 35. Str. 168-177. Dostopno tudi na: <http://goo.gl/YuhSm4>. 10.1.2015

Mastru v spomin, VEČER, 24. november 2014, str. 14

14.1.2. Spletni viri

<http://rkd.situla.org/>. 25.12.2014

<http://www.arzenal.si/sobe/zbirke/spomeniki>. 25.12.2014

<http://www.kamra.si/Default.aspx?module=5&id=3621>. 27.12.2014

<http://www.kamra.si/Default.aspx?module=5&id=3637>. 27.12.2014

<http://www.kamra.si/Default.aspx?module=5&id=3638>. 27.12.2014

<http://www.kamra.si/Default.aspx?module=5&id=3644>. 27.12.2014

14.1.3. Ustni viri

Dean Damjanovič, višji konservator, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, območna enota Maribor, Slomškov trg 6, 26.11.2014

Mitja Močnik, višji štabni vodnik, Vojašnica Vipava, 18.6.2014 in avla šole, 3.10.2014.

mag. Boštjan Zajšek, Pokrajinski arhiv Maribor, Glavni trg 7, 9.1.2015

14.2. Viri fotografij

Slika 2: <http://goo.gl/k47XNs>. 22.9.2014

Slika 3: <http://goo.gl/A0qQX2>. 23.11.2014

Slika 6: <http://goo.gl/awKptw>. 22.9.2014

Slika 10: <http://goo.gl/ONwbOM>. 23.11.2014

Slika 14: <http://goo.gl/j801jR>. 22.9.2014

Slika 19: <http://www.arzenal.si/spomeniki/94>. 10.1.2015

Slika 39: <http://goo.gl/ONwbOM>. 22.9.2014